સર્ગ ૧૪

વિશ્વનો ચૈત્યાત્મા

અશ્વપતિની ખોજને એક છૂપો ઉત્તર મળ્યો. મનોમય અવકાશની દૂર ઝગમગતી પૃષ્ઠભોમમાં એક તગમગતું મોં દેખાયું, જાણે કે રહસ્યમયતામાં નાસી છૂટવા માટેનું કો એકાંત દ્વાર ન હોય, યા તો સપાટી પરના અસંતુષ્ટ જગતથી આઘે અજ્ઞાતમાં લઈ જતા પ્રભુનાં ઊંડાણોના કોક કૂવા જેવું કે બોગદા જેવું ન હોય. વિશ્વના હૃદયની આખરી રહસ્યમયતામાંથી એક સ્વર વગરનો સાદ ઊછળી આવ્યો. ગુમ થયેલા પોતાના અધ્યાત્મ ધામ પ્રત્યે આકર્ષાતો ને વાટ જોતા પ્રેમનું સાન્નિધ્ય સંવેદતો રાજા એક ભેદી અવાજથી દોરાયો.

અસંખ્ય અવાજોના એકાત્મક સ્વરૂપ જેવો એ અવાજ વારાફરતી બધા જ અવાજો બની જતો, છતાં રહેતો એનો એ જ. એ અવાજ દ્વારા કોઈ ચિર પરિચિત અને પ્રેમે પ્રાર્થિત બોલાવતું હોય એવું લાગતું હતું. વીસરી ગયેલા મનને એનું નામ યાદ આવતું નહોતું, તેમ છતાં રઝળતા હૃદયને એ પરમ હર્ષે પાછો દોરી જતો હતો. રાજાના અંતરાત્માની આસપાસ ઘૂમતો મંદરવ એ બન્યો; એકલવાયી બંસરીનો સૂર બનીને ઝંખનાનાં આનંદાશ્રુથી એણે આંખને ભરી દીધી; તમરાંનો તીણો અવાજ બની એકાકી હૃદયના માર્ગે એણે મુસાફરી કરવા માંડી; નિત્યની નિર્જનતાને એણે નૃત્યથી આશ્વાસન આપ્યું. કોઈ કોઈ વાર એ લાંબી વણજારમાં વાગતી ઘંટડીઓનું અનુકરણ કરતો, તો કોઈ વાર વનનું વ્યાપક સ્તોત્રગાન અથવા તો મંદિરનો ઘંટારવ, કોઈ વાર મધમાખોનો મત્ત ગુંજારવ તો કોઈ વાર યાત્રી સાગરનો આઘેથી આવતો ઘુઘવાટ બની જતો. હવા ધૂપની સુવાસથી ભરાઈ ગઈ. પ્રિયતમ પધાર્યા હોય એવું લાગવા માંડયું. હૃદયમાં ગહન સુખનો અનુભવ થયો. પ્રભુના ચરણોને આલિંગન આપી શકાશે એવું રાજાને લાગ્યું, પ્રભુના સ્મિત-સૌન્દર્યથી બધું જગત બદલાઈ જશે એવી ઝાંખી થઈ.

એક અદ્‌ભુત અશરીરી પ્રદેશમાં રાજાએ પ્રવેશ કર્યો. નામ અને સ્વર વિનાનો ભાવાવેગ ત્યાં ઘર કરીને રહ્યો હતો; પ્રત્યેક ઊંચાઈને ઉત્તર આપતું ત્યાં એક ઊંડાણ હતું; સઘળાં ભુવનોને બગલમાં લેતો ત્યાં એક ખૂણો હતો; અવકાશની ચેતનવંતી ત્યાં એક ગ્રંથિ હતી; કાળના હૃદયમાં રહેલી શાશ્વત ઘડી ત્યાં રહેલી હતી. એ સ્થાનમાં સારા જગતનો નીરવ ચૈત્યાત્મા આવેલો હતો. એ હતો એક સત્, એક સાન્નિધ્ય, એક શકિત ને એક એવો પુરુષ, સ્વ-સ્વરૂપ અને સર્વસ્વરૂપ.

એની અંદર પ્રકૃતિના મીઠા તેમ જ જોખમભર્યા ધબકારા દિવ્ય બની જાય છે. એનો પ્રેમ બદલામાં પ્રેમ માગતો નથી. ખરાબમાં ખરાબને એ સારામાં સારામાં ફેરવી નાખે છે. પૃથ્વીની નિષ્ઠુરતાએ કરેલા ઘા એ રુઝાવી દે છે, સર્વ કાંઈ આનંદાનુભવ રૂપ બનાવી દે છે. વિશ્વના શિશુને એ પારણે ઝુલાવે છે; એનો આનંદનો હસ્ત રુદનને શાન્ત કરે છે. એના દ્વારા અશુભ શુભ પ્રત્યે દોરાય છે, અસત્ય સત્યમાં પલટો પામી જાય છે. દિવ્યતાને પ્રકટાવવી એ એની શક્તિનું કાર્ય છે. સનાતન જેની અંદરથી નવ જન્મ લે છે અને મર્ત્ય વસ્તુઓમાંના મૃત્યુને રદબાતલ કરી દે છે તે અગ્નિ-બીજ એનામાં રહેલું છે.

ચૈત્યાત્માના રાજ્યમાં સર્વ કાંઈ નિકટનું ને અંતરંગ બની જાય છે. ત્યાં હોય તે પ્રભુ સાથે આત્મીયતા અનુભવે છે. ત્યાં કોઈ પડદો આડે આવતો નથી, વેગળા રાખતું અંતર રહેતું નથી, કાળ વિકૃતિઓ આણી શકતો નથી. ત્યાંના વાતાવરણમાં ભાવાવેશની ભભક છે, એક માધુર્યનો અંકોડો હૃદયને હૃદય સાથે જોડી દે છે. આરાધનામાં મહાસુખ માણતી ભક્તિ ત્યાં ધબકી રહેલી છે. અમર પ્રેમનો આનંદ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો હોય છે. સર્વ ત્યાં અંતરમાં સુખમયતા સેવે છે. વિશ્વવ્યાપી મીઠો મેળ, સત્ય, સૌન્દર્ય, શ્રેય ને સંમુદા એકાકાર બનીને ત્યાં અમર બની ગયેલાં છે ને એમને માથે ભય નામેય હોતો નથી. અંતવંત જીવનનું ત્યાં હૃદય છે, એક અરૂપ સત્તા રૂપનો આત્મા બનીને વિરાજી રહી છે.

ત્યાં જે છે તે બધું જ ચૈત્યાત્મક યા તો ચૈત્યાત્મક તત્ત્વનું બનેલું છે. ચૈત્યની ભૂમિ ને ચૈત્યનું આકાશ ! તહીં અધ્યાત્મ સંવેદનાથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે. ત્યાં વિચાર વગરનું જ્ઞાન છે. આત્માની એકતા દ્વારા સર્વ કંઈ સુગમ્ય બની જાય છે. સહાનુભૂતિ ત્યાં સર્વસામાન્ય છે. ચેતન્ ચેતનનો સંપર્ક સાધે છે, દૃષ્ટિ ઊંડાણમાં ઊતરી જાય છે, આત્મા આત્માને અવલોકે છે, વાણીની દીવાલ વચ્ચે આવતી નથી, હૃદય પ્રફુલ્લ પદ્મ જેવું બનેલું હોય છે, મન દૃષ્ટિવંતાં ને પરસ્પર રાંમત હોય છે, ને કોટિક રૂપો એકેશ્વરથી પ્રકાશમાન રહે છે.

પ્રાણ ત્યાં એક ભાવાવિષ્ટ શક્તિમાત્ર છે ને સૂક્ષ્મથીય સૂક્ષ્મ ને ગહનથીય ગહન અધ્યાત્મ ઓજ રૂપે એ અનુભવાય છે. દેહોની ત્યાં જરૂર ન હોવાથી દેહો ત્યાં નથી. ચૈત્યાત્મા પોતે જ પોતાનું અમર સ્વરૂપ છે. અન્ય ચૈત્યો સાથેનો એનો સંપર્ક હોય છે નિકટનો, સુખમય, સઘન અને અદ્‌ભુત કહેવાય એવો સાચો.

અશ્વપતિને ત્યાંની વસ્તુઓનું જ્ઞાન એમના આકાર દ્વારા નહિ પણ એમના આત્મા દ્વારા થવા લાગ્યું. ત્યાંના સર્વે પદાર્થો હતા દેવોના દેહ જેવા; ત્યાંનાં બધાં દૃશ્ય હતાં અનેરાં ને દેવતાઈ. ત્યાંનાં મનોહર સરોવરો, સરિતાઓ ને શૈલો, મેદાનો ને ખીણો, આનંદના વિસ્તારો જેવા બાગ ને એ બાગનાં અલૌકિક ફૂલ—સર્વેય આત્માના અવકાશમાં આવેલાં હતાં ને આત્માના આનંદની ધ્યાનમગ્નતા એમનામાં વ્યાપેલી હતી. સર્વ ત્યાં હતું સહજ ને સૌન્દર્યમય. જગત અને આત્મા ત્યાં એક

અભિન્ન સત્યતાનાં સ્વરૂપો હતાં.

એકવારના દેહધારી જીવો ત્યાં અધ્યાત્મ નિદ્રાના પ્રકાશતા ઓરડાઓમાં બેઠેલા દેખાયા. જન્મમરણના બંધનસ્તંભોથી છૂટી, કર્મક્ષેત્રોમાંથી વિદાય લઈ તેઓ વિશ્વના ગહનમાંના આત્મામાં પાછા આવ્યા હતા. સમાધિલીન બની તેઓ જૂનાં સ્વરૂપોને એકત્ર કરી નવા વ્યક્તિસ્વરૂપની યોજનાના ઘાટ ઘડતા હતા, ને નવા જન્મના જીવનનું સાહસ આરંભવાના સમયની વાટ જોતા હતા.

ભુવનોનો અંત આવવા છતાંય અનામત ટકી રહેતો એક આત્મપુરુષ અનેક રૂપો લે છે, છતાંય પોતે તો એનો એ જ રહે છે. મનથી જાણી ન શકાય એવા જુદા-જુદા દેશકાળમાં, જુદાં જુદાં નામ ધારણ કરતો રહી એ કાળના પૃષ્ઠ ઉપર નિત્ય વર્ધમાન પોતાનું આત્મસ્વરૂપ અંકિત કર્યે જાય છે. પોતાના આત્માને જેનું સહજ જ્ઞાન છે તેને એ અનુભવ દ્વારા અવબોધે છે, અને જ્યાં સુધી એને સજીવન બનેલા સત્યનાં ને પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં નથી ત્યાં સુધી સમસ્યારૂપ બનેલા જન્મની ને જીવનની રમતો રમતો રહે છે.

અશ્વપતિ સૃષ્ટિના કેન્દ્રમાં આવ્યો હતો. એકથી બીજી અવસ્થામાં અટતો અટતો જીવ વિશ્વના ચૈત્યાત્માની ભાવોત્કટતામાં પાછો આવે છે ને ત્યાં પોતાની આદિકાળની અરવતા પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં એકસ્વરૂપ પ્રભુના ગહન દર્શન અનુસાર બધું ઘડાય છે ને ઘડાયેલું તૂટતાં ફરી પાછું એ નવેસર ઘડાય છે. જગતમાં છે તે બળો, જીવનો, સત્ત્વો ને વિચારો અમુક સમય માટે એ નિઃસ્પંદતામાં લઈ લેવાય છે, ને ત્યાં તેમનો હેતુ, વળણ ને સ્વભાવ નવે રૂપે ઢળાય છે. આમ બદલાતાં બદલાતાં બધું બઢતું જાય છે. સમય આવ્યે ફલપ્રદ મરણ ને ત્યાર પછી પુનર્ઘટના કરવાવાળી નિદ્રા આવે છે. દેવોની પ્રક્રિયામાં સૌ પોતપોતાનું સ્થાન લઈ લે છે અને કાળના ક્ષેત્રમાં જીવોનું પ્રયોજન પાર ન પડે ત્યાં સુધી જન્મમરણના વારા આવતા રહે છે.

આ અવસ્થા છે ભુવનોને ઘાટ આપવા માટેની કર્મશાળા. કર્મ કર્મની વચ્ચે, જન્મ જન્મની વચ્ચે, સ્વપ્ન ને જાગ્રત સ્વપ્નની વચ્ચે એક ગાળો પડે છે. એ ગાળામાં કર્મ ને જીવન માટેનું નવું બળ મેળવાય છે. પારમાં તો છે આનંદના ને શાંતિના પ્રદેશો, પ્રકાશનાં, આશાનાં ને પ્રેમનાં જન્મસ્થાનો. સ્વર્ગીય સંમુદાનાં ને સ્વર્ગીય સુખારામનાં ત્યાં પારણાં બંધાયેલાં છે.

સંસારના સ્વરો ઊંઘમાં ઓસરી જતાં રાજાને સનાતન ઘડીનું ભાન થયું. એના જ્ઞાન ઉપરથી ઇન્દ્રિયોનાં વસ્ત્રાવરણો સરી પડયાં. વિચાર કે વાણી વગર કેવળ એકાત્મભાવથી એ જાણતો થઈ ગયો. એના આત્મા ઉપર પડેલા પડદા હઠી ગયા. આંતર જ્યોતિના એક માર્ગ પર અદ્‌ભુત સાન્નિધ્યોની મધ્યમાં, અનામી દેવોની અવલોકતી આંખો નીચે એક સચૈતન્ય શક્તિસ્વરૂપે એનો આત્મા આગળ ચાલ્યો,— હમેશાં ફરીથી આરંભાતા અંત પ્રત્યે, અણરવ અચેષ્ટ શાંતિમાં થઈ માનુષી તેમ જ અલૌકિક વસ્તુઓના પ્રભવસ્થાન પ્રત્યે.

એને હવે 'એકમાં—બે' એવા અમર સ્વરૂપનાં દર્શન થયાં. એક જ આત્મા બે આલિંગિત દેહોમાં. એ હતું બે સંપૃક્ત આત્માઓનું એક દ્વન્દ્વસ્વરૂપ. સુગહન સર્જનાત્મક આનંદમાં એ સમાધિલીન શોભતું હતું. એ બન્નેના સદાનંદની સમાધિ સંસારને ધારી રહી છે. એમની પાછળ પ્રભાતકાલીન સાંધ્ય પ્રકાશમાં એક મહાદેવી દૃષ્ટિગોચર થઈ. એણે જ એ ઉભયને અજ્ઞેયમાંથી આવિર્ભાવ પમાડયાં હતાં. નિરંતર છદ્મવેશમાં રહી એ ખોજમાં નીકળેલા આત્માની રાહ જુએ છે, અણદીઠ માર્ગોના યાત્રીને માર્ગદર્શન કરાવે છે, એકાકીની સમીપ લઈ જતા રસ્તાની રખવાળી કરે છે. સ્વશક્તિથી સચરાચરના સૂર્યોમાં સર્વવ્યાપક બનેલી એ સર્વસત્તા ચલાવે છે. વિશ્વના પ્રપંચનું પ્રતીક એણે વિચારી કાઢયું છે. એ સર્વશક્તિમતી દેવી સર્વની ઉપર વિરાજમાન છે. એ છે સારા સંસારનો આધાર. આ વિશ્વ એનું અકળકળ છદ્મ છે. યુગો એનાં પગલાંનું મંડાણ છે, ઘટનાઓ એના સંકલ્પનાં સંમૂર્ત્ત સ્વરૂપો છે, સમસ્ત સૃષ્ટિ એની અંતવિહીન કલાકૃતિ છે.

અશ્વપતિનો આત્મા આ મહામાતાની શક્તિનું સત્પાત્ર બન્યો. અગાધ અને અણરવ ભાવાવેશથી ભરાઈ એણે આરાધનાના અંજલિબદ્ધ હસ્ત માની દિશામાં પ્રસાર્યા. પ્રાર્થનાપરાયણ એના પ્રેમના હૃદયને માનો મહનીય ઉત્તર મળ્યો. મહાદેવીએ સ્વ હસ્તથી હમેશાં રહેલું આવરણ અર્ધું અળગું કર્યું. એક પ્રશાંત ને અવિનાશી પ્રકાશ દેખાયો. રાજા અશ્વપતિએ મુગ્ધ મને માના મુખમંડળની રહસ્યમયી રૂપરેખા નિહાળી. માની મહાપ્રભાથી ને મહામુદાથી એ પૂરેપૂરો પરાભૂત થઈ ગયો. માના અપરિમેય આત્મસ્વરૂપના એક પરમાણુ જેવો એ પરમાનંદના પારાવારમાં ઉછાળા મારવા લાગ્યો. પરમાત્માના સોનલ સોમરસપાને એ મત્ત મત્ત બની ગયો ને ભક્તાત્માના પ્રેમપોકાર સાથે પોતાના અનહદ મનનું ને અણરવ હૃદયનું એણે પૂર્ણ સમર્પણ કરી દીધું. માના ચિન્મય ચરણે ભાન ભૂલીને સાષ્ટાંગપાત સાથે એ ઢળી પડયો.